

ОЗЕРСЬКИЙ
 Ігор Володимирович
 ozerskuy-i-v@ukr.net

УДК 347.63

**УРАХУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ОЦІНКИ РОДИННИХ
 ВЗАЄМИН ЯК ОДИН ІЗ ЧИННИКІВ ВНУТРІШНЬОГО
 ПЕРЕКОНАННЯ СУДДІ ПІД ЧАС УХВАЛЕННЯ РІШЕННЯ ПРО
 ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРОЖИВАННЯ ДИТИНИ**

**TAKING INTO ACCOUNT THE SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL
 ASSESSMENT OF FAMILY RELATIONSHIPS AS ONE OF THE FACTORS
 OF THE JUDGE'S INNER CONVICTION IN MAKING A DECISION ON
 DETERMINING THE CHILD'S PLACE OF RESIDENCE**

д.ю.н., професор, Чорноморський
 національний університет імені
 Петра Могили

DOI: <https://doi.org/10.37634/efp.2021.3.3>

OZERSKYI Ihor Volodymyrovych – Doctor of Law, Professor, Petro Mohyla Black Sea National University

У статті досліджується правова проблема визначення місця проживання малолітньої дитини з одним із батьків. Проаналізовано становлення європейської та національної юридичної практики та її сучасні підходи до вирішення подібних спорів. Досліджено теоретичні та практичні питання визначення місця проживання дитини з урахуванням її якнайкращих інтересів на ґрунті вивчення матеріалів судових справ національних судів та аналізу рішень Європейського суду з прав людини. У контексті означеного пропонується авторський підхід у застосуванні норм цивільного процесуального законодавства з оптимізації механізму визначення місця проживання дитини на ґрунті висновку спеціаліста психолога. Автором наголошується необхідність врахування судом висновків спеціалістів-психологів під час ухвалення рішення для визначення місця проживання дитини.

* * *

The paper explores the legal problem of determining the place of residence of a minor child with one parent. The emergence of European and national jurisprudence and its current approaches to resolving such disputes are analyzed. Theoretical and practical issues of determining the child's place of residence, taking into account its best interests on the basis of studying the case materials of national courts and analyzing the decisions of the European Court of Human Rights. In the context of the specified the author's approach of application of norms of the civil procedural legislation concerning optimization of the mechanism of definition of a place of residence of the child on the basis of the conclusion of the expert of the psychologist is offered. The author emphasizes the need for the court to take into account the conclusions of psychologists when deciding to determine the child's place of residence.

States that the child's opinion can be reflected in written and electronic evidence, of the conclusions, of the psychological examination, of the conclusion, of a specialist psychologist, psychological examination, of the child's testimony in the courtroom and by videoconference. Property capabilities of each parent from the standpoint of case law are not decisive because a more important criterion for consideration in making a decision is the psychological relationship between the child and parents. The issue of ensuring the interests of the child is based on the understanding that the divorce of parents for children and always a heavy psychological burden and adults dealing only with their problems forget about the radical changes in the life of the child: new environment and place of residence, inability to communicate with both parents at the same time, etc. Diagnosis by a psychologist of the peculiarities of child-parent relationship should be organized in accordance with all psychometric requirements and carried out using professional methods and techniques. Taking into account the psychological characteristics of the child, the psychologist will be able to provide an opinion on the appropriateness of determining the place of residence of the latter with his mother or father.

Ключові слова: якнайкращі інтереси дитини, визначення місця проживання, суд, психологічні знання, експертиза

Keywords: best interests of the child, determination of place of residence, court, psychological knowledge, expertise, examination

ВСТУП

Досить відомо, що вже після припинення спільного проживання колишнє подружжя залишаються у вкрай конфліктних взаєминах між собою. Найбільш прикрою в цьому разі видається ситуація, в якій заручниками дорослих чвар стають діти. З цього моменту одним із ключових питань, яке необхідно вирішувати батькам у разі припинення спільного проживання, залишиться визначення місця проживання дитини. Відповідно до чч. 2, 8, 9, 10 ст. 7 СК України, сімейні відносини можуть бути врегульовано за домовленістю (договором) між їх учасниками на засадах справедливості, добросовісності та розумності відповідно до моральних засад суспільства.

Окремим організаційно-правовим та психологічним

аспектам проблеми визначення місця проживання дитини у цивільному судочинстві присвячені роботи вітчизняних та закордонних вчених, зокрема Л. Баранової, В. Борисової, І. Жилінкової, О. Кармази, Л. Кушинської, Т. Кобзевої, А. Мінченка, А. Ольхової, З. Ромовської, С. Фурси, Є. Фурси, В. Шапіри, В. Яроцького та ін., проте наявний стан дієвого механізму застосування чинного національного законодавства та міжнародних нормативно-правових актів опосередкованих психологічним коннектом врахування якнайкращих інтересів дитини потребує подальшого вдосконалення.

МЕТА роботи – опрацювання дієвих юридично-психологічних механізмів врахування якнайкращих інтересів дитини у визначенні її місця проживання.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У процесі дослідження використовувалися методи системного аналізу (*уможливив здійснити аналіз фундаментальних положень сучасної теорії цивільної науки, юридичної психології, законодавчих та нормативних актів України*), а також наукових праць вітчизняних і закордонних учених із проблем визначення місця проживання дитини з урахуванням її якнайкращих інтересів; формально-юридичний (*для співставлення рішень національних судів реаліям міжнародних стандартів у цій царині*); абстрактно-логічний (*для формулювання висновків*).

РЕЗУЛЬТАТИ

На психологічну складову під час визначення місця проживання дитини було звернено увагу у Постанові Верховного Суду від 18 березня 2019 р., у справі № 215/4452/16-ц із визначення місця проживання дитини, де Суд погодився з рішенням апеляційної інстанції про визначальність значення інтересів самої дитини у вирішенні спору стосовно місця її проживання. Так, дитина під час надання пояснень у суді першої та апеляційної інстанції виявила свою прихильність до батька, пояснила, що матір любить, проте бажає проживати з батьком, дослухається його думки. В одній із правових позицій Верховного Суду залученого до справи спеціаліста-психолога взагалі було названо юридичним психологом та проаналізовано його психологічне дослідження. Якщо конкретно, то у Постанові КЦС ВС від 23 грудня 2020 р., у справі № 712/11527/17 (провадження № 61–18882св19) було зазначено: «У висновку спеціаліста за результатами проведення психологічного дослідження від 18 червня 2019 року № 04/19, виконаному юридичним психологом вищої категорії ОСОБА_13, зазначено, що для малолітнього віку дитини вкрай необхідним є контакт із матір'ю незалежно від статі. У цьому віці діти найбільш прив'язані до матері. Вона необхідна як опора, як образ формуючи «Я» особистості, як джерело безпеки й задоволення нагальних потреб, тут формується почуття любові, ніжності, жалю і співчуття. Тому для доньки ОСОБА_15 дуже важливо, щоб у неї також було сформовано відчуття безпеки й підтримки. Для дитини таким «притулком» зазвичай служать поцілунків, голос, обійми й коліна матері, читання в ліжку, спільні прогулянки, що в результаті допоможе дитині здійснювати посилений контроль, постійне регулювання думок і поведінки».

Втім, висновок спеціаліста психолога у згаданій вище справі Верховний Суд визнав не належним доказом у справі з причини: 1) не врахування психологом фактичних обставин справи, 2) неспілкування психолога з дитиною або одним із батьків, 3) невивчення матеріалів справи. Така позиція Верховного Суду ґрунтується на тому, що: апеляційним судом не враховано, що висновок психолога ґрунтується на поясненнях матері, а також окремих письмових документах, наданих лише однією стороною; у психолога не перебували у дослідженні матеріали справи, яка переглядається, психолог особисто не спілкувалася з малолітньою дитиною та батьком дитини; висновок психолога містить загальні висновки про зв'язок матері з дитиною такого віку без урахування фактичних

обставин цієї справи, яка переглядається; висновок психолога не містить інформацію щодо предмета доказування, а тому не може бути належним доказом у цій справі.

Однак, важливо пам'ятати, що жоден доказ не має для суду заздалегідь встановленої сили. Саме тому суд і оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємозв'язок доказів у їх сукупності. Суд у цьому випадку оцінив психологічне дослідження юридичного психолога однобічно й лише з позицій права, а тому й визнав його неналежним доказом, спираючись на знання у галузі юриспруденції, а не психології. Відтак, якби Суд із власної ініціативи призначив за результатами вивчення висновку юридичного психолога судово-психологічну експертизу поставивши експерту єдине запитання: «*Чи можливо на ґрунті психологічного дослідження проведеного юридичним психологом ОСОБА_13 довести доцільність постійного місця проживання малолітньої дочки з позивачем?*», то переконався б, що арсенал методів застосованих можливостей психологічної науки набагато ширше їх сприйняття викладеного матеріалу психологічного дослідження.

Як приклад, урахування психологічної складової, варто навести й рішення Сумського апеляційного суду, де останнім, у постанові від 1 березня 2019 р., у справі № 585/3741/16-ц із повернення дитини за постійним місцем проживання було зазначено про безпідставність неврахування судом першої інстанції думки дитини, яка висловлена вільно та усвідомлено. На підтвердження вільного волевиявлення дитини було враховано висновок та особисті пояснення практичного психолога, який вказав про те, що в силу свого високого індивідуального розумового розвитку, який сягає набагато вище 7-річного віку, дитина досягла такого рівня зрілості, розвитку, за якого може висловлювати свою думку вільно та усвідомлено. Відтак, для підтвердження вільного волевиявлення дитини судом було враховано саме висновок фахівця-психолога, оскільки останній є належним доказом досягнення дитиною такого рівня зрілості, розвитку, за якого вона висловлює свою думку вільно та усвідомлено.

Отже, виходячи з означеного, варто констатувати, що думка дитини може відображатись у письмових доказах (висновках психологічних досліджень, висновках органів опіки та піклування, письмових зверненнях дитини до суду тощо); електронних доказах (відео, аудіо зверненнях до суду, повідомленнях у соціальних мережах тощо); висновках психологічної експертизи, психологічного обстеження; показаннях дитини (особисто у залі судового засідання, та за допомогою відеоконференції). Стосовно останнього (*особисто у залі судового засідання, та за допомогою відеоконференції*), процедурно це реалізується у присутності представників закладів освіти, і звичайно що фахівців психологів, краще юридичних (Постанова Верховного Суду від 05 вересня 2018 р. у справі № 752/22028/16-ц із визначення місця проживання малолітніх дітей разом із матір'ю). Так, у судовому засіданні було заслухано думку малолітнього 2008 р. народження, та малолітнього 2010 р. народження, у присутності представників сторін, психолога школи та приватного психолога з приводу того, з ким із батьків вони бажають

проживати.

У Постанові Верховного Суду від 2 травня 2018 р, у справі № 404/1100/16-ц, Суд під час визначення місця проживання дитини, теж врахував позицію практичного психолога, який тривалий час зустрічався з дитиною, досліджував її психологічний стан, здійснював постійне психологічне обстеження останньої зі встановлення емоційного контакту до одного з батьків. Психологом було встановлено, що дитина бажає проживати та є емоційно прихильною саме до батька, але на висловлену думку фахівця спілкування з матір'ю для нормального психологічного розвитку дитини повинне теж бути налагоджене у житті дитини. ЄСПЛ неодноразово аналізував позитивні зобов'язання держави із забезпечення вказаних інтересів в аспекті дотримання ст. 8 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та вказував, що у визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови. Подібну позицію висловлено й у Постанові Верховного Суду від 24.04.2019 р. (справа № 520/13963/17, провадження № 61-47945св18), де підкреслено, що обставинами, які суд повинен врахувати під час визначення місця проживання дитини є конкретні умови виховання, а не лише: матеріальне забезпечення дитини. Водночас Суд зауважив, що більш вагомим критерієм у постановленні рішення – є психологічний зв'язок між дитиною та батьками, тобто психологічні чинники, а не матеріальні. Питання забезпечення інтересів дитини ґрунтується на розумінні, що розлучення батьків для дітей – це завжди тяжке психологічне навантаження, а дорослі займаючись лише своїми проблемами забувають про кардинальні зміни у житті дитини: нове оточення та місце проживання, неможливість спілкування з двома батьками одночасно тощо.

Провідним мотивом у дитячо-батьківських відносинах виступають інтереси дитини. Згідно і п. 18 постанови Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 р. № 11, у вирішенні спору про місце проживання дитини належить звертати особливу увагу на її вік та з'ясовувати, з ким із батьків вона бажає проживати. Примусове передання дитини на постійне проживання із матір'ю, з якою в дитини станом на час розгляду справи відсутній постійний емоційний, сімейний зв'язок та до якої дитина не відчуває такої сильної прихильності, як до вищеназваних родичів, вочевидь не відповідатиме інтересам дитини. Крім того, примусове передання дитини на постійне проживання із матір'ю в інший населений пункт приз-

веде до необхідності зміни соціального оточення дитини, місця навчання дитини, що порушить стабільність життя дитини. Зміна місця проживання дитини внаслідок певної емоційно-поведінкової моделі батька відносно матері, на думку суду, є неадекватним та неспівмірним заходом реагування на емоційно-поведінкову модель батька з огляду на конкретні обставини цієї справи та з огляду на інтереси дитини.

ВИСНОВКИ

Також важливим чинником у взаємодії матері (батька) з дитиною є усвідомлення та відчуття того, що різноманітні способи, якими вона (він) стимулює дитину, впливають на загальний розвиток останньої, призводять у гармонію вербальну та невербальну взаємодію і сприяють її гармонійному розвитку. Якщо дитина за психологічними параметрами виявиться інтелектуально розвиненою, цікавою, а мати, на відміну від батька, такою, що докладає всіх зусиль для найкращого життя та розвитку свого сина, то це підстава для висування про проживання матері з дитиною. Як приклад, варто навести Постанову Верховного Суду від 06.06.2019 р., у справі № 495/2106/17), де останній погодився з рішенням апеляційного суду, у частині врахування останнім результатів психологічних досліджень та спостережень здійснених під час психоко-рекційної роботи психолога з дитиною. Відтак, апеляційний суд, з позицій Верховного Суду, дійшов правильного висновку, що місце проживання дитини має бути визначено разом із матір'ю, тому, що нею створено більш сприятливі умови для проживання дитини.

Список використаних джерел

1. Верховна Рада України: Офіційний вебпортал парламенту України «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
2. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>
3. Європейський суд із прав людини. URL: <https://www.echr.coe.int>

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine: Official web-portal of the Parliament of Ukraine. «Legislation of Ukraine». URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (in Ukrainian).
2. Unified state register of court decisions URL: <https://reyestr.court.gov.ua> (in Ukrainian).
3. European Court of Human Rights. URL: <https://www.echr.coe.int>